

TÜRBET-İ CÂM MUHAREBESİ'NİN SAFEVÎ HARP TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Öz: Özbeklere karşı yapılan Türbet-i Câm Muharebesi, Safevî ordusunun Çaldıran Muharebesi'nde öğrendiği ateşli silahlara dayalı yeni taktik yöntemlerini sahada uyguladığı ilk meydan savaşıdır. Safevî ordusu muharebede “wagenburg” düzenini ilk defa sahada uygulamış ve ateşli silahlardan elde ettiği güçle geleneksel bir orduya karşı galip gelmiştir. Bu bakımdan muharebenin Safevî harp tarihi açısından önemi yadsınamayacak düzeydedir. Safevîler savaşta rakiplerini yenilgiye uğratmış olmalarına rağmen sahada kazandıkları zaferden stratejik bir üstünlük sağlayamamışlardır. Nitekim savaştan sonra Horasan'daki Özbek tehdidini ortadan kaldırmayı uman Safevîler, Özbeklerin bölgedeki saldırılarıyla karşılaşmaya devam ettiler. Bununla beraber Özbekler savaştan sonra Safevî askerî üstünlüğünü kabul etmişler ve Safevî ordusuyla tekrardan bir meydan muharebesine girmekten kaçınmışlardır. Özbeklerin savaştan sonra rekabet tarzında değişikliğe giderek düşmanlarına karşı daha ziyade yıpratma savaşı yöntemleriyle mücadele etmeye başladıkları görülmektedir.

Bu makalede söz konusu muharebenin sebepleri, seyri ve sonuçları askerî bir bakış açısıyla değerlendirilmeye alınmış, bu amaçla Safevîler Dönemi'nde yazılmış birincil kaynak niteliğindeki kroniklerden olabildiğince istifade edilmeye çalışılmıştır. Tarihî kaynaklardan elde edilen bilgiler mukayeseli bir yaklaşımla ele alınarak savaşa dair her türlü konunun açıklığa kavuşturulmasına özen gösterilmiş, böylece makalenin ana konusu olan Câm Muharebesi'nin Safevî harp tarihi bakımından öneminin ortaya konulmasına gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Horasan, Tahmasb, ateşli silahlar, wagenburg, tabur cengi, zarbzen, barut, korçular.

THE IMPORTANCE OF THE BATTLE OF TORBAT-E JÂM IN TERMS OF SAFAVID WAR HISTORY

Abstract: The Battle of Torbat-e Jâm against the Uzbeks was the first pitched battle in which the Safavid army applied new tactical methods based on firearms that

Sertaç SARIÇİÇEK

(Dr. Öğr. Üyesi)

Millî Savunma Üniversitesi

Kara Harp Okulu Tarih Bölümü

<https://orcid.org/0000-0002-3462-3404>

ssaricicek@kho.msu.edu.tr

Geliş Tarihi: 10.02.2024

Kabul Tarihi: 26.12.2024

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.1434849.

it learned in the Battle of Chaldıran. The Safavid army used the “wagenburg” fortification in battle for the first time and won against a traditional army with the power it gained from firearms. In this respect, the importance of the battle in terms of Safavid war history is undeniable. Although the Safavids defeated their opponents in that war, they could not gain a strategic advantage from the victory they gained in the field. As a matter of fact, the Safavids, who hoped to eliminate the Uzbek threat in Khorasan after the war, continued to face Uzbek attacks in the region. However, after the war, the Uzbeks accepted Safavid military superiority and avoided engaging in a pitched battle with the Safavid army again. It is seen that after the war, the Uzbeks changed their style of competition and started to fight against their enemies with war of attrition methods.

In this article, the causes, process and results of the battle were evaluated from a military perspective, and for this purpose, the primary sources of chronicles written during the Safavid period were tried to be used as much as possible. By considering the information obtained from historical sources with a comparative approach, care was taken to clarify all issues related to the battle, thus, the main purpose of the article, the importance of the Battle of Jām in terms of Safavid war history, was tried to be revealed in all its aspects and in the clearest way.

Key Words: Khorasan, Tahmasp, firearms, wagenburg, wagon fort tactics, zarbzán, gunpowder, kurchis.

Giriş

1501 yılında kurulup 1700’lü yılların ilk çeyreğine kadar İran coğrafyasında egemen bir siyasi güç olarak varlığını devam ettirmiş olan Safevî Devleti’nin geçmişinde harp tarihini ilgilendiren birçok önemli savaşın yaşanmış olması tabiidir. Fakat bunlar içinde 1528 tarihli Türbet-i Câm (veya kısa adıyla Câm) Muharebesi’nin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Sözü edilen çarpışmada önce Avrupa’da uygulanan daha sonra Osmanlılara ve oradan da Safevîlere geçen “wagenburg” gibi dönemin yeni taktik formasyonları Safevî ordusu tarafından sahada ilk kez uygulanmıştır. Bu yönüyle muharebenin Yeni Çağ harp tarihinde batıdan doğuya doğru yaşanan askerî teknik ve teknoloji transferinde zincirin önemli halkalarından biri olarak tarif edilmesi mümkündür. Câm Muharebesi ayrıca Safevî ordusunun ilk kez bir meydan muharebesinde ateşli silah kullandığı ve yine ateşli silahlara has problemlerle

ilk kez karşılaştığı bir meydan muharebesidir denebilir. Bu makale bahsi geçen muharebeyle ilgili son cümlelerde ortaya konan varsayımları dönemin kaynaklarından elde edilen bulgularla ispatlamak ve araştırmacıların takdirine sunmak üzere hazırlanmış bir çalışmadır.

Savaşın önemine dair yukarıda zikredilen fikirlerin oluşmasında Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu'ya ait olan "Ahsenü't-tevârih" adlı eser büyük bir rol oynamıştır. Ahsenü't-tevârih'in Câm Muharebesi'yle ilgili kısımları okunurken burada wagenburga benzer taktik bir düzenden bahsedildiği görülmüş ve ateşli silahların bu düzen içinde etkin biçimde kullanılmış olduğuna dair örnekler rastlanmıştır. Daha sonra Hasan-ı Rumlu'nun Câm Muharebesi'nden bahsederken anlattığı taktik uygulamaların aslında 1514'te Osmanlıların Çaldıran Muharebesi'nde Safevîlere karşı uygulamış olduğu taktik düzenle aynı olduğu fark edilmiştir. Tam da bu noktada Safevîlerin Çaldıran yenilgisinden dersler çıkararak burada öğrendikleri yeni taktik uygulamaları ilk kez Câm Muharebesi'nde tatbik edip etmedikleri sorusu akla gelmiştir. Bu soru da çalışmamızın temel problematiğini oluşturmuştur. Bu problematikle yola çıkarak Câm Muharebesi hakkında daha detaylı bilgiye ulaşabilmek için "Târîh-i İlçi-yi Nizâmşâh", "Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî", "Herevî Tarihi" ve "Baburnâme" gibi söz konusu muharebeden bahseden diğer birincil kaynaklara da müracaat edilmiştir. Adı geçen kaynaklarda Türbet-i Câm'ın harp tarihi açısından önemini ortaya koyan benzer bilgilere ulaşıldıktan sonra söz konusu muharebe hakkında bir çalışmanın hazırlanması gerektiği fikri zihinde daha net biçimde belirginleşmiştir. Literatürde Câm Muharebesi'ne münhasıran yazılmış bir çalışmanın bulunamamış olması da söz konusu fikrin oluşmasında rol oynayan etkenlerden biri olmuştur.

Çalışmada yararlanılan kaynaklar arasında adı ilk zikredilen "Ahsenü't-tevârih", Handmîr-i Herevî'ye ait vakayiname¹ ile birlikte savaşa dair en detaylı bilgileri içeren eserdir. Bu iki eserin muharebenin yapıldığı tarihle aynı dönemde yazılmış olmalarından dolayı diğer kaynaklara nazaran gerçeğe daha yakın bilgiler içerdikleri düşünülmektedir. Bu özellikleri nedeniyle sonraki dönemlerde yazılmış kaynaklarla mukayese edilip birbirleriyle çelişen bilgilere rastlandığında bu iki kaynak esas alınmış, bunlarda yeteri kadar bilgiye ulaşılmadığında diğer kaynaklara başvurulması zorunluluğu ortaya çıkmış ve savaşa dair açıklanması gereken boşluklar bu şekilde doldurulmaya çalışılmıştır. Bu iki eserin haricinde en çok istifade edilen ve savaş hakkında en ayrıntılı bilgileri ihtiva eden bir diğer eser de İskender Bey Münşî isimli bir Safevî müverrihine ait olan "Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî" adlı vakayinamedir. Safevî tarihi çalışan araştırmacılar zaten sözü edilen eserin Safevî tarihine dair yazılmış en kapsamlı kaynak olduğunu bilirler. Eserin bu

¹ Emîr Mahmûd b. Handmîr-i Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, Haz. G. Tabatabâi Mecid, İntişârât-ı Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Efşâr, Tahran, 1390.

özelliği makalemizi yazarken en sık başvurduğumuz kaynaklardan biri olmasında etkili olmuştur.

Kullanılan kaynaklar içinde ismi zikredilen “Târîh-i İlçi-yi Nizâmşâh” ve “Baburnâme” adlı eserler ise çalışmamızda tali kaynakları meydana getirmektedir. Târîh-i İlçi-yi Nizâmşâh, Safevî tarihinin yanında Horasan’ın siyasi tarihini çalışmak isteyen araştırmacılar için bir başucu kaynağı hüviyetine sahiptir. Eser bu vasfı ile muharebenin sebebini teşkil eden Horasan’daki Safevî-Özbek rekabetini anlamak açısından epey faydalı olmuştur. Baburnâme adlı eser ise muharebeyi dışarıdan gözlemleyen bir tarafın savaş hakkındaki değerlendirmelerini içermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir ve çalışmanın birincil kaynakları arasında Safevîlere ait olmayan tek eserdir. Bâbürlü Devleti’nin kurucusu Muhammed Zahireddin Bâbür tarafından yazdırılmış hatırat niteliğindeki bu eserde Câm Muharebesi hakkında kısa bilgilere denk gelinmiştir. Bu bilgiler her ne kadar o dönemde Bâbürlü sarayına gelen Safevî Elçisi Dîv Sultan’dan işitilen ifadelerden ibaret olsa da Bâbür Şah’ın savaş hakkında fikirlerini yansıtıyor olması bakımından önemlidir.

Buraya kadar zikredilen eserler makalenin birincil kaynaklarını meydana getirirken bunlardan elde edilen bilgiler arasında açıklanması gereken bir askerî terime rastlanmıyorsa bunlar da Geoffrey Parker’ın “Cambridge Savaş Tarihi ve Askeri Devrim”, Jeremy Black’in “Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı” gibi araştırma eserlerinden elde edilen bilgilerle izah edilmeye çalışılmıştır. Bunun haricinde Safevî idari-askerî teşkilatına ait bir kavrama denk gelindiğinde bunların da Safevî tarihi alanında yazılmış diğer araştırma eserlerine müracaat edilerek açıklanmasına özen gösterilmiştir. Yine birincil kaynaklarda görülen fakat anlamına vakıf olunamayan terimler ile nerede olduğu bilinmeyen yer adlarını bulabilmek için başvurulan kaynaklardan biri de Farsça sözlükler olmuştur. Bu bağlamda en kapsamlı basılı Farsça sözlük olan 16 ciltlik “Lugatnâme-yi Dihhodâ” adlı eser sözlük türünde yararlanılan yegâne kaynaktır.

Çalışma, kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında üç ana bölüme ayrılmıştır. Bunlar muharebenin sebeplerinin ortaya konduğu ve muharebeden önceki siyasi duruma değinildiği ilk bölüm, ardından muharebenin askerî yönden değerlendirildiği ikinci bölüm ve son olarak savaşın Safevî Devleti’nin iç ve dış siyasetini etkileyen sonuçlarına dair çıkarımların bulunduğu üçüncü bölümdür.

Muharebeye Kadar Geçen Siyasi Süreç ve Muharebenin Sebepleri

Safevî Devleti 1501 yılında Tebriz şehrinde kurulduktan sonra devletin sınırları Azerbaycan’dan başlayarak Şirvan, Irak-ı Acem (günümüz İran coğrafyasının merkezî kısımları), Irak-ı Arab (günümüz Irak toprakları), Hemedan ve Hûzistan’a kadar genişlemiştir. 1510 yılına gelindiğinde ise

devletin doğu sınırları Horasan bölgesine dek dayanmış vaziyetteydi.² Horasan bu tarihten sonra Safevîlerle Özbekler arasında bir mücadele sahası hâline gelecekti. Nitekim XV. yüzyılın sonlarına değin Timurlu Devleti'nin hâkimiyetinde kalan Horasan, XVI. yüzyıla girilirken kuzey ve doğu cihetlerinden Özbek akınlarına maruz kalmış, aynı dönemde Safevîler de batıdan Horasan'a gelerek Özbeklerle rekabet içine girmişlerdi. Özbek Şeybânî Hanlığı'nın kurucusu, Buhara ve Semerkant hâkimi Şâhî Bek Han (Şeybânî Han),³ Mâverâünnahir'den gelerek Horasan'ın Merv ve Herat şehirlerini istila etmiş, bölgede Özbek hâkimiyetini tesis etmişti. Buna karşılık İran coğrafyasını kendi doğal hâkimiyet sahası olarak gören Safevîler ise İran'ın ayrılmaz bir parçası olarak gördükleri Horasan'ı Özbeklerden geri almayı amaçlamışlardı. Safevî hükümdarı Şah İsmail bu amaçla 1510 yılında çıktığı Horasan Seferi'nin sonunda Merv şehrine kadar doğuya doğru ilerlemiş ve şehrin yakınlarda bulunan Tâhirâbâd adlı bir mevkiye Özbekleri yenilgiye uğratıp Horasan'ı Safevî hâkimiyetine sokmuştu.⁴

Şâhî Bek Han'ın Tâhirâbâd Muharebesi'nde öldürülmesi Özbeklerin güçlü bir liderden mahrum kalmasına ve bundan dolayı Horasan'daki askerî faaliyetlerinin bir süre aksamasına neden olmuştu. Ancak daha sonra iktidarı devralan Ubeyd Han, selefinin Horasan'daki yayılma siyasetini yeniden ihya etmiş ve Özbek akınlarına önderlik etmişti. Ubeyd Han zamanında Özbeklerin Horasan'a yeniden girmelerinde dönemin siyasi koşulları da teşvik edici bir rol oynamıştı. Nitekim Şah İsmail'in 1514 yılındaki Çaldıran Muharebesi'nde Osmanlılara karşı ağır bir yenilgi aldıktan sonra siyasi otoritesini yitirmesi ve ölümüne kadar geçen sürede etkili bir liderlik gösterememesi devletin kurucu unsuru olan Türkmen aşiretleri arasında iktidar kavgasının başlamasına yol açmıştı. Şah'ın 1524'teki ölümüyle birlikte 10 yaşında tahta geçen⁵ oğlu Şah Tahmasb ise devleti zayıflatan iç savaşı sonlandırmakta başarısız olmuştu. Bunun sonucunda Ustaclu, Tekelü ve Şamlu gibi Türkmen aşiretleri arasındaki siyasi çekişme artarak devam etmiş ve Safevî toprakları dış müdahalelere açık hâle gelmişti.⁶ Safevîlerin dâhilî meselelerle meşgul olduğu bu dönemde Ubeyd Han Horasan'a saldırıp bölgenin idari merkezi olan Herat şehrini kuşatmıştı. Safevîlerin Herat'ı iyi bir şekilde savunmaları bu ilk denemenin başarısız olmasına sebep olsa da Ubeyd Han şansını bir kez daha

² Cihat Aydoğmuşoğlu; Safevi Devleti Tarihi, Yason Yayınları, Ankara, 2014, s. 35-37.

³ Yahyâ b. Abdullatif-i Kazvîni; Lubbu't-tevârih, Haz. M. H. Muhaddis, Encomen-i Asar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahrân, 1386, s. 263. Bu şahsın ismi tarihi metinlerde Şeybek Han olarak da zikredilmektedir. Hasan Big-i Rumlu; Ahsenü't-tevârih, Cilt II, Haz. A. Nevâî, İntişârât-ı Esâtir, Tahrân, 1389, s. 1046,1050. TDV İslam Ansiklopedisi'nde ise Şeybânî Han olarak yer almaktadır. İsmail Türkoğlu; "Şeybânî Han", TDV İslam Ansiklopedisi, C 39/43, İstanbul, 2010.

⁴ Emir Sadreddin İbrâhîm Emîni-yi Herevî; Fütühât-ı Şâhî (Târih-i Safevî Ez Âgâz Tâ Sâl-i 902 H. K.), Haz. Doktor M. N. Nasirî, Moessese-yi Çâp ve İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân, 1383, s. 337-338. Kazvîni; Lubbu't-tevârih, s.263. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1039,1045,1047-1054.

⁵ Tam tarih olarak 23 Mayıs 1524'te cülus etmiştir. İskender Bey Münşi-yi Türkmen, Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, Cilt I, Çev. Ali Genceli, Haz. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 51.

⁶ Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, Çev. Ali Genceli, Haz. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 54-56.

denemek istemiş ve 1526'da Horasan'a yeniden saldırmıştı. Ubeyd Han'ın hedefinde bu kez Horasan'ın diğer merkezi Meşhed şehri bulunuyordu. Meşhedliler uzun bir direnişin ardından şehirde kıtlık baş gösterince teslim olmuşlar ve Özbeklerin bir sonraki hedefi Esterâbâd şehri olmuştu.⁷ Esterâbâd'a saldıran Özbek kuvvetlerinin başında bulunan Ubeyd Han'ın oğlu Abdülaziz, bölgeye hâkim olan Şamlu aşiretinin bölgeyi savunacak gücü olmadığından şehri kolaylıkla zapt etmişti. Özbekler ardından Horasan'ın iç kesimlerine ilerleyerek Tus şehrini kuşattılar. Safevîler Tus'u 6 ay boyunca inatla savunmuş olmalarına rağmen şehir sonunda Özbeklerin eline geçti.⁸ Damgân ve Bistâm şehirlerini de ele geçiren ve kendine dirlik olarak alan Özbek Emiri Zeyneş Han Semnân, Fîrûzkûh ve Har vilayetlerine yapılan saldırılarla Horasan'ın ele geçirilmesini tamamlamak istiyordu. Bu esnada Esterâbâd'da bulunan Abdülaziz de "yurtavul"⁹ denilen akıncılarıyla Irak-ı Acem'e girerek İran'ın iç kesimlerine ilerlemeye başlamıştı.¹⁰

Özbekler bir yandan batıya doğru ilerlerken bir yandan da bir türlü ele geçiremedikleri Herat şehrini 1527'de yeniden kuşatma altına almışlardı fakat bunda da başarı elde edememişlerdi.¹¹ Zira konargöçer yaşayış biçime sahip olan Özbekler duvarlarla çevrili bir kenti alabilmek için muhasaraya dair gerekli olan teknik bilgi ve tecrübeye sahip değillerdi. Elllerinde top veya mancınık gibi kuşatma silahları olmadığından önlerine çıkan kaleleri alabilmek için evvela civar bölgelerde yağma akınlarına çıkarlar ve kaleyi lojistik manada besleyen etraftaki yerleşim yerlerine zarar vererek dışarıdan herhangi bir yardım alamayan şehirdeki ahaliyi aç ve susuz bırakarak teslim olmaya zorlardı. Düşman bu süre içinde ordu toplayarak şehrin yardımına yetişirse kendi topraklarına dönüp daha güçlü bir orduyla düşmanın karşısına çıkmayı tercih ediyorlardı. Özbeklerin bu denli rahat davranmasına neden olan etken Mâverâünnehir'deki Buhara, Semerkant ve Merv gibi Özbek memleketlerinin Horasan'a yakın olmasıydı. Bu da Horasan'ı terk eden kuvvetlerin hızlı biçimde takviye alarak çabucak geri dönmelerini sağlıyordu. Buna karşılık Safevî Devleti'nin asker temin ettiği bölgeler olan Azerbaycan ve Irak-ı Acem ise Horasan'a nispeten daha uzaktı. Bu da Safevîlerin bölgeye Özbekler kadar erken müdahale edememelerine neden oluyordu. Bunun neticesinde Safevîler Horasan'a adım atana kadar Özbekler bölgeyi çoktan terk etmiş oluyorlardı. Özbeklerin Herat gibi şehirleri almakta fazla inatçı davranmalarının bir diğer sebebi de Safevî ordusu gelene kadar bölgede yapmış oldukları akınlardan fazlaca ganimet ve esir toplamalarıydı. Burada anlatılan tüm etkenler gösteriyor ki Horasan bölgesi söz konusu olduğunda coğrafi açıdan avantaj Özbeklerin elindeydi. Bu da Horasan üzerinde bitmek

⁷ Hurşâh b. Kubâd el-Hüseynî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, Haz. Mohammed R. Nasirî, Encomen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1379, s. 94.

⁸ Rumlu; Ahsenü't-tevârîh, s.1137-1140,1151-1152. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 58-59.

⁹ Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh'ta kelimenin çoğul hâli "yurtavulân" (يُورْتَاوُلَان) şeklinde geçmektedir. Hüseynî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 94.

¹⁰ age.; s. 94,97.

¹¹ age.; s. 96.

bilmez Özbek tehdidinin devamına olanak sağlamaktaydı. Bunun önüne geçebilmek için Özbeklerin bir daha toparlanamayacak şekilde kesin neticeli bir savaşla mağlup edilmeleri şarttı. Bunun yanında Safevî Devleti'nin yeni hükümdarı Şah Tahmasb tahta oturduğu ilk yıllar otoritesini pek dikkate almayan Türkmen aşiret liderlerinin nezdindeki itibarını güçlendirmek niyetindeydi ve bunun için bir zafere ihtiyaç duymaktaydı. Çaldıran Muharebesi Osmanlı ordusunun gücünü bariz biçimde ortaya koymuş olduğundan Şah Tahmasb yüzünü doğuya dönmüş ve ihtiyacı olan zaferi Horasan'da akınlarına devam eden Özbek tehdidini ortadan kaldırarak kazanmak istemişti. Bu maksatla 1528'de Horasan seferine çıkmaya karar vermiş, bu da Safevî harp tarihinde önemli bir yeri olan Câm Muharebesi'nin yaşanmasına sebep olmuştur.

Câm Muharebesi'nin Safhaları ve Askerî Açından Değerlendirilmesi

Şah Tahmasb doğrudan kendisine bağlı merkezî kuvvetleri yanına alarak Mayıs 1528'de başkent Kazvin'den yola çıktı.¹² Ordunun ilk menzili Mehûr Çayırı denilen yerdirdi.¹³ Safevî ordusu burada dinlenirken devletin hâkimiyet sahasındaki vilayetlere haber salınarak taşra kuvvetlerinin bir an önce hazırlıklarını tamamlayıp orduya intikal etmeleri emri verildi. "Tavaçı" denilen memurlar taşra kuvvetlerinin eksiksiz biçimde orduya intikalini sağlayacaklardı.¹⁴ Yürüyüşüne devam eden Safevî ordusu Mehûr Çayırı'ndan sonra Sarukamış'a geldi.¹⁵ Ordu Ramazan Bayramı'nı burada geçirdikten sonra Fîrûzkûh Yaylası¹⁶ üzerinden Horasan'ın kapısı olarak anılan Damgân dolaylarına ulaştı. Taşra kuvvetleri ana kuvvetlere burada katıldılar ve ordu daha kalabalık şekilde Horasan'a giriş yaptı.¹⁷ Şah Tahmasb, İsfahan'dan gelen Tekelü Çuha Sultan ile Ulama Sultan ve Zülkadiroğlu Muhammed Han'ın emrinde bir öncü kuvvet ayırarak bu kuvveti Özbeklerin kontrolünde bulunan Damgân Kalesi üzerine sevk etti. Safevî kaynaklarında "ılgar"¹⁸ denilen cebri yürüyüşle hareket eden öncüler, şehri muhasara ettiler ve kaleyi ateşli silahlar sayesinde kısa sürede ele geçirdiler. Kuşatma birlikleri arasında bulunan tüfekçiler, Üstâd Şeyhî Bey adlı bir topçu ustasının emriyle kaleye hâkim çınar ağaçlarıyla kaplı bir tepeye çıkarılmış ve burada "sibe"¹⁹ denilen

¹² Hicrî 934 yılının Ramazan ayı başları olarak geçmektedir. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1169. Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 96,98.

¹³ "چمن مخور" Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1169. Abbâskulu Gaffârîferd; Revâbit-ı Safeviye ve Özbekân (913-1301 H. K.), Muessese-yi Çâp u İntişârât-ı Vizâret-i Umûr-i Hârice, Tahran 1376, s. 163.

¹⁴ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1168-1169. "تواجیان را به جمع جنود...به اطراف ممالک محروسه روان گردانید." Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 97.

¹⁵ "ساروقمیش" Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1169.

¹⁶ "بیلاق فیروزکوه" Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 99. Demâvend Dağı'nın eteklerinde rakımı yüksek, su kaynakları bol ve havası serin bir bölgedir. Yayla olarak adlandırılmasının sebebi budur. Tahran'dan Damgan'a ve oradan da Horasan'a ulaşan yol üzerindeki önemli durak noktalarından biridir. Dihhodâ; Lugatnâme-yi Dihhodâ, Cilt XI, s. 17255.

¹⁷ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1164-1165,1168,1171. Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 99.

¹⁸ "ایلغار" Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1170.

¹⁹ Dihhodâ sözlüğünde "sibe"nin Türkçe kökenli bir kelime olduğu ve savaşta askerlerin düşman ateşinden korunmak için gerisine saklandıkları hendek anlamına geldiği belirtilmektedir. Dihhodâ; Lugatnâme-yi Dihhodâ, Cilt IX, s. 13875.

mevzilere girerek kaledekileri tepeden yoğun bir yayılım ateşine maruz bırakmışlardı.²⁰ Kurşun yağmuru altında başlarını çıkaramayan Özbekler de etkili bir savunma ortaya koymamışlar ve kale komutanı Zeyneş Han'ın kaçmaya yeltenmesi üzerine şehri Safevîlere teslim etmişlerdi.²¹ Damgan Kuşatması'na bakıldığında ateşli silahların zaferde önemli bir payı olduğu görülmekteydi ve savaş Câm Muharebesi'nden önce ateşli silahların denendiği bir ön prova niteliği taşımaktaydı.²²

Damgân Kalesi'nin alınmasıyla Horasan'ın merkezi Herat şehrine giden yol açılmış ve Safevî ordusunun bir sonraki durağı Kalpûş mevkisi olmuştu.²³ Burası İsferyân güzergâhı üzerinde bulunan ve bol su kaynakları ile yazın 50.000 atı besleyecek kifayette geniş otlak arazileriyle ordunun ikmal ihtiyacının karşılanmasında önem arz eden menzillerden biriydi. Şah Tahmasb burada ordusunu iki kola ayırıp Çuha Sultan, Hamza Sultan ve Hüseyin Sultan'ın komutasına verdiği kuvvetlerin bir kısmının İsferyân'e ilerlemesini emretti. İsferyân de meralarıyla ordudaki atların yemini sağlayacak verimli bölgelerden biriydi.²⁴ Bölge kısa sürede yeniden Safevî hâkimiyetine girecekti. Zira buradaki Özbek kuvvetlerinin komutanı Kanber Ali Bey, Ubeyd Han'ın emriyle geri çekilmiş ve Özbeklerin ana kuvvetlerine katılmıştı.²⁵ Safevî kuvvetleri kendisini takip etmişse de yakalamaya muvaffak olamadı. Bunun üzerine Safevî kuvvetleri İsferyân'den dönerek Habûşân denilen mevkide Şah Tahmasb'ın ordusuna katıldı.²⁶ Safevî ordusunun Habûşân'dan sonraki durağı Meşhed şehri olmuştu. Meşhed Safevîler tarafından kutsal bir belde olarak tarif edilen ve kaynaklarda Meşhed-i Mukaddes ismiyle zikredilen bir yerleşim yeri idi.²⁷ Şehrin kutsiyeti, Şiilerce kutsal mekânlardan biri olarak kabul edilen İmam Rıza'nın türbesinin burada bulunmasından kaynaklanıyordu.²⁸ Şah Tahmasb şehre geldiğinde İmam Rıza'nın türbesini ziyaret etmiş ve kabir etrafında tavaf ederek Şii imamların ruhlarının Özbeklerle gireceği savaşta kendisine yardım

²⁰ "استاد شیخی توپچی با فوجی از تفتنگچیان روملو بر درخت چناری که مشرف بود بر حصار سپیه ساخته مخالفان را به تفتنگ گرقتند." Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1170.

²¹ Hüseyin; Târih-i İlçî-yi Nizâmşâh, s.100. Abbâskulu Gaffârîferd; Revâbit-ı Safeviye ve Özbekân, s. 163.

²² Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1169-1171. A. Hayrendîş-M. Tebrîziyâ Tebrîzi; "Topçibaşı Der Asr-ı Safevî Ez Fensâlâr Tâ Mensebdârî", Pijûhişhâ-yı Ulûm-i Târihî, 11/2 (1398), s. 65.

²³ "کالیوش" Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1171. Dihhodâ; Lugatnâme-yi Dihhodâ, Cilt XII, s. 18074.

²⁴ Ahmed b. Ali Kalkaşandî; Coğrafyâ-yı Târihî-yi İrân Der Kam-i Nohom-i Hicrî, Çev. M. Üzzüveyri, Merkez-i Esnâd ve Târih-i Diplomasi, Tahran, 1380, s. 100-101.

²⁵ Gazi Zahîreddîn Muhammed Babur; Baburnâme (Vekayi), Çev. R. R. Arat, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2006, s.576. Abbâskulu Gaffârîferd; Revâbit-ı Safeviye ve Özbekân, s. 164.

²⁶ "خبوشان" Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1172. Horasan'ın kuzeyinde, Nişabur, İsferyân ve Meşhed şehirleri arasında bulunan, İlhanlı Devleti'nin kurucusu Moğol Hülâgu Han tarafından mamur hâle getirilmiş eski bir şehirdir. Meyve bahçeleri ve bilhassa üzüm bağlarıyla meşhurdur. Bu sebeple ordunun durak noktalarından biri olarak seçilmiş olmalıdır. Dihhodâ; Lugatnâme-yi Dihhodâ, C VI, s. 9515-9516.

²⁷ "مشهد مقدس" Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1172.

²⁸ İmam Rıza, On İki İmam Şia'sı olarak adlandırılan Şii mezhebinde sekizinci imam olarak geçer ve Türbesi Safevî zamanında Şiiilerin önemli hac merkezlerinden biri olmuştur. Farhad Daftary; Şii İslam Tarihi, Çev. A. Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 111.

etmesi için dualar etmişti.²⁹ Bu ritüel Safevî hükümdarlarının kritik bir savaşa girmeden önce orduya moral vermek için yerine getirdikleri bir gelenektir ve Özbeklerle girilecek olan savaşa ne denli önem atfedildiğini gösteriyordu.

Şah Tahmasb Meşhed'den ayrılmadan önce düşman ordusunun nerede bulunduğu ve muharebenin yapılacağı yer hakkında istihbarat toplayarak son hazırlıklarını yaptı. Bu maksatla etrafa “karavul” denilen keşif kolları çıkararak bunların düşmanın keşif kollarını basıp esirlerden “dil almak” diye tabir edilen yöntemle bilgi toplamalarını emretti.³⁰ Şah Tahmasb bu bilgilerle muharebenin Meşhed yakınlarında olacağını tahmin etmiş olmalıydı. Zira Meşhed'den sonraki ilk durağı şehir yakınlarındaki Râdegân Çayırı denilen mevki olmuştu. Burası muharebenin yapılacağı Câm Ovası'na oldukça yakın bir bölgeydi. Safevî ordusu burada son bir kez takviye olarak Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza'nın Herat dolaylarından getirdiği kuvvetle birleşti.³¹ Buna mukabil Herat'ta az bir mevcutla bekleyen Ubeyd Han da bulunduğu yerden 12 günlük mesafede yer alan³² Merv'e geri çekilmiş, Ceyhun Nehri'ni aşırp Mâverâünnehir'de bulunan Özbek memleketlerinden asker toplamıştı. Daha sonra büyük bir orduyla Horasan'a geri dönmüş ve Safevî ordusunu karşılamak üzere Meşhed'e yakın Zirâbâd Geçidi'ne gelmişti.³³ Baburnâme adlı esere göre iki ordu Câm ile Hırgird mevkieleri arasında bulunan bir bölgede karşılaşacaktı.³⁴

²⁹ Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s.100. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1172. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 60.

³⁰ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1172. Bu tabir Farsça kaleme alınmış Safevî kaynaklarında “zebângîrî” (زبانگیری) şeklinde geçmektedir. Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 48. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1172. Zebângîrî Türkçeye motamot şekilde dil almak şeklinde çevrilebilir. Osmanlıların aynı eylem için “dil almak” tabirini kullandıkları görülmektedir. Bâbürlülerin de düşmandan bilgi toplayan casuslara “tilçi” (dilci) demeleri istihbari bilgiyi dil ve istihbarat toplayana da dilci dediklerini gösterir ve aynı mantığın bir ürünüdür. Babur; Baburnâme, s. 576.

³¹ Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 101.

³² Kalkaşandî; Cográfyâ-yı Târihî-yi Irân Der Karn-ı Nohom-i Hicrî, s. 104.

³³ “عقبه زیرآباد” Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1172. Babur; Baburnâme, s. 576. İskender Bey, Ubeyd Han'ın kendi idari bölgesi olan Buhara'ya çekildiğini ve buradan asker topladığını aktarmaktadır. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s.61. Hurşah bin Kubad ise Ubeyd Han'ın Merv'den Ceyhun Nehri'ni geçerek Mâverâünnehir'e intikal ettiğini ve ordusunu burada topladığını belirtmektedir. Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s.100. Abbâskulu Gaffârîferd; Revâbit-ı Safeviye ve Özbekân, s. 164.

³⁴ Babur; Baburnâme, s. 583.

Harita 1: Safevî Ordusunun Sefer Güzergâhı: 1-Kazvîn, 2-Fîrûzkûh, 3-Damgân, 4-Kalpûş, 5-İsferâyin, 6-Habûşân, 7-Meşhed, 8-Türbet-i Câm, 9-Kevîr Çölü, 10- Mâzenderân.

Muharebeyi anlatan Safevî müverrihlerinden Hasan-ı Rumlu'nun ifadelerine göre Özbek ordusu Mâverâünnehir, Kaşgar, Türkistân, Endicân, Otrâr, Sîrân, Kâbil,³⁵ Turfân, Kalmuk, Kazak, Deşt-i Kıpçak ve Kırgız bölgelerinden gelen askerlerle hayli kalabalık bir mevcuda ulaşmıştı.³⁶ *Baburnâme*'de Özbek askerlerinin geldikleri memleketlere Belh, Hisar (Hisar-ı Şâdmân olmalıdır), Semerkant ve Taşkent bölgeleri de eklenmektedir.³⁷ Hasan-ı Rumlu Özbek ordusundan bahsederken “*Cengiz Han'ın ortaya çıkışından bu yana bu kesrette bir ordu Ceyhun Suyu'ndan geçmemiştir.*” ifadelerini kullanmakta³⁸ Özbek ordusunun Safevî ordusuna 1'e 20 oranında üstün olduğunu belirtmektedir.³⁹ Bu tür ifadelerin düşmanı yüceltmek suretiyle zaferi daha parlak bir olay hâline dönüştürmek için dile getirildiği açıktır. Ancak Özbeklerin Safevîlerden katbekat kalabalık bir orduya sahip oldukları da verilen sayılarla teyit edilebilen bir gerçektir.

³⁵ Ahsenü't-tevârih'te “Kâmil” olarak yazılmıştır. Doğrusu Kabil olmalıdır. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1174.

³⁶ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1174. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 60.

³⁷ Babur; Baburnâme, s. 576.

³⁸ “... از خروج چنگیز خان تا این زمان لشکر به این کثرت از آب آمویه عبور نکرده بودند.” Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1174. Bu ifade Ahsenü't-tevârih'i kaynak olarak kullanan İskender Bey'in, Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî adlı eserinde de aynı şekilde geçmektedir. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 61.

³⁹ “لشکر دشمن به آن کثرت که در مقابل هر نفری بیست نفر بودند...” Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1178.

Nitekim Baburnâme’de Câm Ovası’na gelen Özbek ordusunun 105.000 kişi olduğu söylenirken Safevî ordusunun 40.000-50.000 civarında olduğu bilgisi verilmektedir.⁴⁰ Târîh-i İlçî-yi Nizâmşâh’ta Safevî ordusunun 30.000’den fazla olmadığı belirtilirken Özbek ordusu için 100.000 sayısı zikredilmektedir.⁴¹ Sayıların doğruluğu bakımından belki de en sıhhatli bilginin İskender Bey Münşi’nin, Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî eserinde verildiği söylenebilir. Zira burada Özbek ordusunun mevcudu 80.000, Safevî ordusununki ise 24.000 olarak zikredilmektedir.⁴² Tüm bu verilere bakıldığında Özbek ordusunun her hâlükârda Safevî ordusundan üç kat fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Safevî ordusunun Râdegân’dan Câm Ovası’na gelmesiyle birlikte iki ordu savaş meydanında karşı karşıya gelmişti. İskender Bey orduların karşılaştığı günü hicrî 935 senesinin 9 Muharrem günü olarak belirtmektedir.⁴³ *Baburnâme*’de ise karşılaşmanın Şiilerce önemli bir gün olan 10 Muharrem’de gerçekleştiği aktarılmaktadır.⁴⁴ Bu iki tarih miladîye çevrilecek olursa 23-24 Eylül 1528 tarihine denk gelmektedir. Muharebenin tarihi hakkında 10 Muharrem gibi manevi bir günün zikredilmesi akla iki ihtimali getirmektedir. Bunlardan biri Safevîlerin uğur getirmesi için muharebeyi özellikle bu güne denk getirmiş olmalarıdır. Diğer ihtimale muharebeyi manevi bir havaya büründürmek için 10 Muharrem gününün sonradan yakıştırılmış olabileceğidir. Bu tarihin özellikle mi seçildiği ya da Safevî tarih yazımında müverrihlerin sonradan mı yakıştırdıkları sorusu, şu anki bilgilere göre belirsizliğini korumaktadır.

Taraflar savaş meydanına geldikleri günün gecesini ordugâhlarında istirahat ederek geçirdiler. Ertesi gün sabah olduğunda ise taraflar savaş düzenine girmeye başladı. Özbek ordusunun merkezinde Şeybânîlerin en büyük hanı Köçküncü Han ve onun yanında ordunun komutanı sıfatındaki Ubeyd Han bulunmaktaydı. Sol kanatta ise Taşkent’ten gelen Barak Han, Abdülaziz Sultan ve Abdüllatif Sultan gibi emirlere bağlı kuvvetler yer alırken sağ kanatta Semerkant’tan gelen Cani Beg Sultan, Geldi Muhammed Sultan ve Ebu Said Sultan’ın kuvvetleri konuşlanmıştı. Özbekler ayrıca bir öncü kuvveti ayırmışlar bunu da Karaca Bahadır adında bir beyin komutasına tevdi

⁴⁰ Babur; Baburnâme, s. 576.

⁴¹ Hüseyinî; Târîh-i İlçî-yi Nizâmşâh, s. 102.

⁴² Türkmen; Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 61. Özbek ordusunun mevcudu hakkında Karadağ Çınar’ın zikrettiği 200.000 ilâ 250.000 rakamları ise oldukça abartılıdır. Gülay Karadağ Çınar; Safevî-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı’nın Tesiri (1524-1630), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2011, s. 62.

⁴³ Kullandığımız kaynakta yanlışlıkla 925 senesi yazılmıştır. Hâlbuki 935 yılı olmalıdır. Zira savaş bu yıla tekabül eden 1528 yılında gerçekleşmiştir. Türkmen; Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 61.

⁴⁴ Babur; Baburnâme, s. 583. 10 Muharrem Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’in hicrî takvime göre Kerbelâ’da şehit edildiği tarih olarak kabul edilmiştir. 10 Muharrem tüm Müslümanlar için önemli bir gün olmasının yanında Şiiler için Hz. Hüseyin’in intikamını alma ahdini tazeledikleri kutsal bir gün olagelmıştır. M. Kamil Yaşaroğlu; “Muharrem”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 31, İstanbul, 2010, s. 5.

etmişlerdi.⁴⁵ Safevî ordusunun savaş düzeninde ise sağ kanadı Tekelü aşiretinden Çuha Sultan, Şamlulardan Hüseyin Han ve Zülkadirilerden Muhammed Han'a bağlı birlikler oluşturmaktaydı.⁴⁶ Sol kanadı da Ustaclulardan Hamza Sultan, Şamlulardan Hüseyin Han, Kaçarlardan Yakub Sultan ve Avşarlardan Ahmed Sultan'a ait birlikler yerleştirilmişti.⁴⁷ Özbek ordusunun neredeyse tamamını atlı okçulardan oluşan hafif süvariler teşkil ederken Safevî ordusunun kanatlarını taşradan gelen Türkmen aşiretlerine bağlı süvariler oluşturuyor merkezde ise atlılarla beraber ateşli silah kullanan piyadeler yer alıyordular.

Şah Tahmasb Safevî ordusunun merkezini koruçlardan ve Herat'tan gelen kardeşi Sam Mirza'ya ait süvarilerden müteşekkil 20.000 kişilik bir kuvvetin tutmasını emretmişti.⁴⁸ Bu birliklerin önüne de birbirine zincirle bağlı 2.000 adet savaş arabası dizmiş ve böylece merkezdeki birlikleri koruyan bir savunma duvarı oluşturmuştu. Bu duvar merkez birliklerini çepeçevre kuşatarken düşmana bakan yöndeki arabaların üzerine Ahsenü't-tevârih'te geçen ifadeyle “Frengî zarben” topları yerleştirilmişti.⁴⁹ Bunlar Avrupa'da “kulverin” denilen⁵⁰ ve Osmanlıların da “darben” diye adlandırdıkları top türüydü. Genellikle meydan muharebelerinde toplu hâlde bulunan düşman saflarını dövmek için kullanılmaktaydılar ve tekerli bir kaide üzerinde rahatça hareket ettirilebilmekteydiler.⁵¹ Zarbenlerin bulunduğu savaş arabalarının arkasında ise Üstâd Şeyhî Bey'in komutasındaki 6.000

⁴⁵ Babur; Baburnâme, s. 576. Hasan-ı Rumlu, Özbek ordusunun dizilişini ve Özbek emirlerinin hangi kanatlarda konuşlandığını tarif ederken Safevî ordusunun bakış açısını kullandığı anlaşılmaktadır. Zira Safevî tarafından Cani Beg Sultan sağ tarafta yer alırken Özbek tarafından araziye bakıldığında sol kanatta yer aldığı anlaşılmaktadır. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1174. Herevî ise Ubeyd Han'dan bahsederken onun sol kanatta yer aldığını belirterek diğer kaynaklardan ayrılmaktadır. Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 221.

⁴⁶ Şah Tahmasb b. İsmâil b. Hayderiü's-Safevî; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, İntişârât-ı Şark, Tahran, 1363, s. 11. Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh'ta Çuha Sultan'ın da sağ kanatta olduğu belirtilmektedir. Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 101. Hasan-ı Rumlu ise emirlerin hangi cenahta konuşlandıklarına dair detaylı bilgi vermez. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1173. Herevî, İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 221. Baburnâme'de Çuha Sultan'ın Şah Tahmasb'la beraber merkezde savaş arabalarının gerisinde konuşlandığı belirtilmektedir. Babur; Baburnâme, s. 583.

⁴⁷ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1173,1176. Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 101. Şah Tahmasb'ın Tezkîre'sinde Kaçar Yakub Sultan sağ kanatta zikredilmektedir. Şah Tahmasb; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, s. 11.

⁴⁸ Hüseyinî; Târih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 101. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1173. Babur; Baburnâme, s. 583. Burada korçular olarak bahsedilen sınıf şahın muhafızlarıdır. Korçular hakkında daha tafsilatlı bilgi için bk. Willem Floor, Safavid Government Institutions, Mazda Publishers, California 2001.

⁴⁹ “...عرايه های پر از ضرب زن فرنگی در پیش صف سپاه باز داشتند...” Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1173. Baburnâme'de ve Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî'de de bu topların darben türünde oldukları zikredilmektedir. Babur; Baburnâme, s.583. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 61.

⁵⁰ Kenneth Chase; 1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi, Çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 155.

⁵¹ Okay Sütçüoğlu; Türk Topçuluğunun ABC'si 14.-19. Yüzyıl, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2023, s. 347-348, 350-351, 359-360. Burada zarbenlerin “Frengî” ismiyle beraber zikredilmiş olması topların Avrupa menşeli olduklarını gösteriyor olmalıdır.

tüfekçi saflar hâlinde dizilmişlerdi.⁵² Safevîler arabalarla kurmuş oldukları bu savaş düzenini Çaldıran Muharebesi'nde Osmanlılardan görüp öğrenmişlerdi. Nitekim Çaldıran Muharebesi'nde Osmanlı ordusu merkez hattının önüne darbzen toplarının konulduğu arabalarla bir savunma hattı örmüş ve hattın gerisinde bulunan topçular ve tüfek kullanan yeniçeriler merkeze saldıran Safevî süvarisini açtıkları ateşle dağıtmışlardı.⁵³ Safevî kaynaklarında Şah İsmail'in kılıcıyla arabaları birbirine bağlayan zincirleri kırmaya yeltenmiş olduğu ancak bu teşebbüsün de sonuçsuz kaldığı anlatılmaktadır.⁵⁴ Söz konusu taktik formasyon Osmanlılara Macarlardan geçmiş ve Osmanlılar bu düzene Macarcadan kamp anlamına gelen bir kelime olan “tabur” demişlerdi. Bu düzenle yapılan savaşlara ise “tabur cengi” denilecekti. Macarlar da bu düzeni Bohemyalı Protestan Hus Tarikatı savaşçılarıyla girdikleri muharebelerde öğrenmişlerdi. Avrupa'da “wagenburg” denilen bu taktik formasyona göre ordunun ön tarafına dizilen savaş arabaları bir hisar rolü oynayarak gerideki ateşli silah kullanan piyadelerin düşman saldırılarına karşı korunmasını sağlıyordu. Nitekim bu dönemde fazla atış hızına sahip olmayan fitilli tüfeklerin ilk atıştan sonra yeniden doldurulması uzun bir zaman alıyor ve bu sürede askerlerin herhangi bir süvari taarruzuna karşı güvenli bir alana ihtiyaçları oluyordu.⁵⁵ Tahkimatı cepheden yapılan bir taarruzla aşmak da imkânsızdı.⁵⁶

İki ordunun savaş düzeni almasıyla taraflar birbirlerinin psikolojik dayanıklılığını test etmek istemişlerdi. Bu amaçla nakkare ve nefir gibi çalgılarla yüksek ses çıkararak birbirleri üzerinde korku yaratmaya çalıştılar. Bu sese savaşçıların kaynaklarda Türkçe “süren”⁵⁷ ismiyle geçen savaş naraları da karışıyordu.⁵⁸ Taraflar birbirlerini bu tür yöntemlerle korkutmaya çalışırken Özbekler yanlarında getirdikleri din adamlarına askerleri motive edici konuşmalar yaptırmışlardı. Nitekim Ahsenü't-tevârih'te geçtiği üzere Sünni Özbekler, Şii Safevîlere karşı savaş cihat olarak nitelendiriyorlardı. Bu da askerlere manevi bir motivasyon kaynağı sunuyordu. Ubeyd Han'ın ordusuyla gelen 40 din adamı da askerlere cihatta oldukları propagandasında

⁵² Babur; Baburnâme, s. 583. Ahsenü't-tevârih'te “tüfengciyân” şeklinde geçmektedir. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1176.

⁵³ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1082-1083,1085-1087. Emîr Mahmûd Handmîr; Târih-i Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî (Zeyl-i Târih-i Habîbü's-siyer), Haz. Doktor Muhammed Ali Cerrâhi, Neşr-i Gostere, Tahran, 1370, s. 87.

⁵⁴ Handmîr; Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 87-88.

⁵⁵ Jeremy Black; Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, Çev. Y. Alogan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s.134. Chase; 1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi, s. 98. Bart Hacker; “Mounted Archery and Firearms: Late Medieval Muslim Military Technology Reconsidered”, Vulcan, 3 (2015), s. 53. Geoffrey Parker; Cambridge Savaş Tarihi, Çev. F. Tayanç, T. Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 100-101. Hayrendiş-Tebrizniyâ Tebrîzî; Topçibaşı Der Asr-ı Safevî Ez Fensâlâr Tâ Mensebdârî, s. 65.

⁵⁶ Chase; 1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi, s. 155.

⁵⁷ “سورن” Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s.222. “سورن” Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1175.

⁵⁸ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1175. Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 222.

bulunmuşlardı.⁵⁹ İskender Bey'in aktardığına göre bunlar Mâverâünnehir ve Taşkent'ten getirilen âlimlerdi.⁶⁰

Savaş tarafların birbirleri üzerine öncü kuvvetler yollaması ve bunların karşılıklı ok atışlarıyla başladı.⁶¹ Safevîler muharebenin başında darbzen topları ve tüfeklerle de atışa başlamışlar düşman saflarını dağıtmaya çalışmışlardı.⁶² Özbekler ise yoğun ateşten daha fazla etkilenmemek için ilk hücumu gerçekleştiren taraf olmuş ve Safevîlerin Tekelü aşiretine bağlı kuvvetlerinin bulunduğu sol kanadına taarruzda bulunmuşlardı. Safevîlerin topçu ateşiyle düşmanı savaşa kışkırtmaya çalıştığı ortadadır ve bu maksatlarında da başarılı oldukları anlaşılmaktadır. Lakin Özbek taarruzu beklediklerinden daha şiddetli yaşanmış ve taarruzu icra eden Özbek ordusunun sağ kanadındaki Cani Beg Sultan Safevîlerin sağ kanadını savaş alanından sürüp ordugâha kadar kovalamıştı. Özbekler taarruz sonunda Safevî ordugâhına kadar sokulmuşlar ve “ordu pazarı” denilen askerinin her türlü ihtiyacını gidermekle görevli esnafın bulunduğu yere kadar ilerlemişlerdi. Ordu esnafı da Özbeklerin ok yağmuru karşısında çareyi kaçmakta bulmuştu.⁶³ Özbek savaşçıları Safevî askerlerinin deve ve merkeplere yüklü eşyalarını yağmalamaya başlamışlardı.⁶⁴ Bunlar yaşanırken Safevî ordusunun sol kanadı da Özbek hücumuna maruz kalmış ve taarruz karşısında fazla dayanamayarak çökmüştü. Kaçar Yakub Sultan ve Tekelü Ulama Sultan gibi sol kanat emirleri şiddetli taarruz karşısında Şah Tahmasb'ı savaş meydanında yalnız bırakarak Damgan ve Semnân istikametine doğru kaçmışlardı.⁶⁵

Safevî ordusunun sağ ve sol kanadı saf dışı edilince düşman karşısında tek Şah Tahmasb'ın emrindeki merkez kuvvetleri kalmıştı. Tam bu esnada merkezde arabalarla oluşturulan savunma düzeninin önemi ortaya çıktı. Zira Özbeklerden kaçan Safevî askerlerinin bir kısmı başlarında Şamlu Hüseyin Han ve Zülkadirli Muhammed Han olmak üzere arabalardan oluşan tahkimatın gerisine sığınmışlar ve yeniden toparlanma imkânına kavuşmuşlardı.⁶⁶ Özbekler bu aşamadan sonra nihai bir hücumla merkez kuvvetlerini de alandan sürmek ve muharebeyi bitirmek istediler. Ancak bu kez sert bir direnişle karşılaşacaklardı. Zira Safevî topçuları ve tüfekçileri taarruza kalkan Özbek süvarilerini açtığı yaylım ateşiyle darmadağın etti. Özbeklerin yaşadıkları durum Safevîlerin Çaldıran Muharebesi'nde yaşadıklarının bir benzeriydi. Fakat Safevîler bu noktada ateşli silahlarla ilgili

⁵⁹ Safevîler yine aynı mezhebi husumet nedeniyle esir aldıkları din adamlarını savaştan sonra katledeceklerdi. Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1179.

⁶⁰ Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 62.

⁶¹ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1175.

⁶² age.; s. 1175. Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 222.

⁶³ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1176. Babur; Baburnâme, s. 583.

⁶⁴ Hüseyinî; Târih-i İlçî-yi Nizâmşâh, s. 102. Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 223.

⁶⁵ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1176. Şah Tahmasb; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, s. 11. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 62.

⁶⁶ “... محمد خان و حسين خان به توپ شاهي ملحق شده...” Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 222.

bir problemle karşılaştılar. Nitekim Şah Tahmasb'ın verdiği emirle ateşlenen tüfekler o dönem silahların ateşlenmesi için kara barutun kullanılması nedeniyle ortaya bir kesif duman çıkarmıştı. Buna çölü andıran Câm arazisinde koşuşturan atların geride bıraktıkları büyük toz bulutu da eklenince tüfekçilerin görüşü neredeyse sıfıra indi. Bunun üzerine tüfekçiler ateşi kesmek zorunda kaldılar.⁶⁷ Hasan-ı Rumlu yaşananları: “...tozun karaltısı o dereceye ulaştı ki ... dost ve düşmanı ayırt etmek zor müyesser olabiliyordu” sözleriyle ifade etmekteydi.⁶⁸

Savaş alanının yoğun bir toz ve duman altında kalması Özbek ordusunu da etkilemişti. Zira Özbek ordusunun komutanı Ubeyd Han savaş alanını iyi göremediğinden ordusunun ilk hücumlarda Safevî ordusunu tamamen bozguna uğrattığını düşünmüştü. Bunun yanlış bir algılamadan ibaret olduğunu duman ortadan kalkıp Safevî ordusunun merkez kuvvetlerinin karşı taarruza geçtiğini görünce anlayacaktı. Safevî kuvvetleri toz ve duman kalkınca Ubeyd Han'ın beyaz sancağını karşılarında görmüşler ve Şah Tahmasb'ın emriyle merkezdeki Şamlu ve Zülkadirli aşiretlerinden Korçular arabaların zincirini açarak saldırıya geçmişlerdi.⁶⁹ Ubeyd Han üzerine gelen kalabalığı başta zafer kazanıp dönen Özbek askerleri sanmış fakat daha sonra şüphesi artınca gelenlerin kim olduğunu öğrenmek amacıyla Küçüm (Köçkücü) Han'ı bir birlikle önden yollamıştı. Hakikati fark ettiğinde ise önlem alacak bir vakti kalmamış ve kendisini bir anda çatışmanın ortasında bulmuştu.⁷⁰ Korçulardan biri kendisini sırtından bir kılıç (Herevî'nin aktardığına göre ise şeşper⁷¹) darbesiyle yaralamış fakat yaraladığı kişinin Ubeyd Han olduğunu fark etmeyerek çatışmanın karmaşası içinde uzaklaşıp gitmişti. Diğer bir korçu ise işini bitirmek maksadıyla öne atılmışsa da Emir-i Âhûr Tabl Hoca (Hâce) adlı bir Özbek emiri tarafından okla vurulmuş ve savuşturulmuştu. Daha sonra Kılıc Bahadır adlı bir Özbek emiri yaralı hâlde bulunan Ubeyd Han'ı çatışmanın içinden çekip çıkarmıştı. Ubeyd Han'ın yaralandığını duyan Özbek emirleri de kendi kuvvetlerine geri çekilme emrini vermiş ve Özbek ordusu dağılmış vaziyette Merv istikametine doğru kaçarak savaş alanını terk etmişti.⁷²

⁶⁷ Herevî; “...از کثرت انداختن توفنگ و گرد ستوران مخالفان بی درنگ فسحت جنگ و ساحت سپهر... تیره و تاریک گشت...” İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 223.

⁶⁸ Rumlu; “توپچیان و تفتگیان که در پیش صف ایستاده بودند... از تفتنگ انداختن متقاعد شدند و در محل خود توقف نمودند...” Ahsenü't-tevârîh, s. 1176.

⁶⁹ Rumlu; Ahsenü't-tevârîh, s. 1177. “...ظلمت غبار به مرتبه ای رسید که تمیز دوست و دشمن ... به دشواری میسر می شد...” Abbâskulu Gaffârîferd; Revâbit-ı Safeviye ve Özbekân, s. 166.

⁷⁰ Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 224. Babur; Baburnâme, s.583. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 63.

⁷¹ Rumlu; Ahsenü't-tevârîh, s. 1177.

⁷² Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 225. Şeşper altı sivri kanadı olan bir gürz çeşididir. Dihhodâ; Lugatnâme-yi Dihhodâ, Cilt IX, s. 14270.

⁷³ Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 225. Rumlu; Ahsenü't-tevârîh, s. 1178. Şah Tahmasb; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, s. 11-12. Hüseyinî; Târih-i İlçî-yi Nizâmşâh, s. 102. Baburnâme'de Ubeyd Han'ın savaşta başının kesilerek öldürüldüğü fakat gövdesinin bulunup başının nerede olduğu bilinmediği aktarılmaktadır. Babur; Baburnâme, s.583. Hâlbuki Ubeyd Han'ın adı Câm Muharebesi'nden sonraki olaylarda da karşımıza çıkmaktadır. Rumlu; Ahsenü't-tevârîh, s. 1181-1182. İskender Bey ise

Son yaşanan hadiseyle birlikte Safevî ordusu savaştan galip olarak ayrılmıştı. Buradan anlaşılıyor ki Safevîlerin zaferinde korçuların şahı korumak için özveriyle savaşmaları ve icra ettikleri taarruzla Ubeyd Han'ı bozguna uğratmalarının etkisi büyüktü. Hasan-ı Rumlu da zaferdeki baş aktörün korçular olduğunu dile getirerek son vuruşmadaki cesaretlerini övmektedir.⁷³ Korçuların bu katkısında iyi eğitilmiş askerler olmalarının payı yadsınamaz. Zira bunlar sarayda düzenli silah talimleri yapan erlerdi. Bunun yanında savaş arabalarıyla merkezde oluşturulan tahkimatın da taktik açıdan Safevîler lehine önemli bir avantaj sağlamış olduğu söylenebilir. Çünkü bu savunma düzeniyle Özbeklerin önlerine katıp kovaladıkları Safevî askerleri yeniden toparlanabilecekleri emniyetli bir alan bulabilmişlerdi. Ateşli silahların katkısı hakkında ise topçu ve tüfekçilerin yayılım ateşiyle Özbek taarruzunu durdurarak merkez kuvvetlerinin sabit kalmasını sağlamış olduklarından bahsedilebilir. Ancak bunun muharebenin kaderini değiştiren yegâne unsur olmadığını da belirtmek lazımdır.

Savaşa Özbekler tarafından bakıldığında ise mağlubiyeti getiren ana sebebin disiplinsizlik olduğu anlaşılmaktadır. Zira muharebenin başında başarılı taarruzlarla düşmanı bozguna uğratan Özbek süvarisinin ganimet toplama hevesiyle etrafa dağılmış olması ve gerideki ana kuvvetlerle arasının açılması Ubeyd Han'ı Safevî karşı taarruzu karşısında yalnız bırakmıştı. Özbek kuvvetleri arasındaki irtibat o derece kopmuştu ki kaçan Safevî askerlerinin peşine düşen Cani Beg Sultan savaş meydanına geri döndüğünde Ubeyd Han'ın mağlubiyetinden bihaberdi. Hatta savaş meydanına geldiğinde önünde bulduğu topluluğu Ubeyd Han'ın kuvvetleri zannetmişti. Daha sonra gerçeği anlamış ve savaş meydanında kalan tek gücün Şah Tahmasb'a ait kuvvetler olduğunu fark etmişti. Bundan sonra o da muharebeyi uzatmanın anlamsız olacağını düşünerek muharebe sahasını terk edecekti.⁷⁴ Bu gelişmeyle birlikte sabahtan akşama kadar devam eden çarpışmanın kesin galibi Safevîler olmuştu.⁷⁵ Muharebenin başında bozguna uğrayan Safevî askerlerinin bazıları da harbin yaşandığı günün akşamı Şah Tahmasb'ın birliklerinin yanına dönmüştü. Safevî ordusu ertesi sabah Nişabur'a kadar ilerlemiş ve yolda rastladığı Özbek askerlerinin takip ve imhasıyla ilgilenmişti.⁷⁶ İskender Bey'in verdiği bilgilere göre Özbek ordusunun kaybı 20.000 civarındaydı.⁷⁷ Şah Tahmasb kazandığı zaferle birlikte Bağdat'ta çıkan

Ubeyd Han'ın başına aldığı bir topuz darbesiyle işitme duyusunun zayıfladığını ve bu yüzden kendisine savaştan sonra "sağır Ubeyd" dendiğini aktarmaktadır. Türkmen; Tarih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 63.

⁷³ Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s. 1179.

⁷⁴ age.; s. 1179. Herevî; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, s. 226.

⁷⁵ Hüseyinî; Tarih-i İlçi-yi Nizâmşâh, s. 102.

⁷⁶ Şah Tahmasb; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, s. 12.

⁷⁷ Türkmen; Tarih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s.64. Baburnâme'de ise bu sayı 50.000 civarında olduğu yazmakta ve Safevîlerin kaybı ise 20.000 olarak verilmektedir. Fakat bu rakamların abartılı olduğu söylenebilir. Babur; Baburnâme, s. 584.

bir isyanı bastırmak üzere Horasan'da çok durmadan batıya hareket etmiş ve Kum şehri üzerinden Kazvin'e dönmüştü.⁷⁸

Muharebenin Etkileri ve Sonuçları

Şah Tahmasb Câm Muharebesi'nde elde ettiği zaferi, kendi aralarında iktidar mücadelesi veren Türkmen emirlerine karşı kullanmak istemişti. Onlara yegâne siyasi otoritenin kendisi olduğunu hatırlatmak amacıyla zaferini ilahi mesajlarla süsledi. Yazdığı "Tezkîre-yi Şah Tahmasb" adlı eserde çarpışmanın yaşandığı gece Hz. Ali'nin kendisine görüldüğünü ve yüzüne tebessüm ederek "... hayırlı bir fetih ...sana müyesser oldu..."⁷⁹ dediğini aktarmış böylece müminlerin emiri Hz. Ali'yle iletişim kuran biri olduğunu ve zaferin aslında ilahi bir yardımla gerçekleştiğini Türkmen aşiretlerinin başında bulunan emirlere ispatlamak istemişti. Bu yolla Şah İsmail döneminde zedelenen Safevî hükümdarının imajını Türkmenlerin nezdinde yeniden onarma niyetindeydi. Fakat bu niyetini ne kadar gerçekleştirebildiği tartışma konusudur. Zira Türkmen aşiretleri Câm Zaferi'nden sonra da siyasette söz sahibi olmuşlar, Şah Tahmasb'ın iktidarına ortak olma çabalarını devam ettirmişlerdi. Savaşta yer alan Türkmen Emiri Tekelü Ulama Sultan ve Safevî hanedanından Elkas Mirza gibi şahsiyetlerin ilerleyen süreçte şahın otoritesini hiçe sayarak isyan etmeleri ve Şah Tahmasb'ı tahttan indirmek maksadıyla Osmanlılarla iş birliği yapmaları buna örnek teşkil eden hadiselerdi.⁸⁰

Şah Tahmasb, tezkîresinde savaştan sonra Horasan'ı Özbek tehlikesinden temizlediğini iddia etmekteydi.⁸¹ Lakin savaştan sonra vuku bulan hadiseler durumun farklı olduğunu gösteriyordu. Gerçek şu ki Safevîlerin savaşta elde etmiş oldukları taktik başarı, stratejik bir kazanca dönüştürülemedi. Zira Özbekler savaştan sonra bile Horasan'a olan coğrafi yakınlıklarını kullanarak bölgeye akınlar düzenlemeyi sürdürmüşler, Safevîler ise Horasan'ın kendi merkezlerinden uzak olmasından dolayı bölgeye istedikleri an müdahale etmekten aciz kalmışlardı. Safevîlerin savaştan sonra bölgede yeterli miktarda kuvvet bırakmamış olmaları da Özbekleri yeni akınlar düzenleme konusunda teşvik eden unsurlardan biri olmuştu. Nitekim Safevîlerin savaştan sonra Horasan'ı korumak için Meşhed'de bıraktıkları kuvvet miktarı 3-4 bin süvariden ibaretti.⁸² Bu kuvvetin yetersizliğini gören Özbekler Câm Muharebesi'nin hemen ertesinde yeniden Meşhed önlerinde belirmişler ve şehri kuşatma altına almışlardı. Safevîler Özbek akınlarını durdurmak için Meşhed Kalesi'ni önceden onarıma tabi tutmuşlar ancak Özbek saldırısı onarım süreci bitmeden gerçekleştiği için şehir iki ayda düşmüştü.⁸³ Özbekler çok geçmeden Herat'ı da uzun süreli bir ablukayla

⁷⁸ Şah Tahmasb; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, s. 12. Hüseyini; Târih-i İlçî-yi Nizâmşâh, s. 102.

⁷⁹ "حضرت امیر المومنین... علی بن ابی طالب... در واقعه دیم که به بر روی من تبسم فرموده گفت فتحی نیکو... ترا میسر شد" Şah Tahmasb; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, s. 12.

⁸⁰ age.; s. 21,43.

⁸¹ "خراسان را از لوٹ وجود و خبث جنود اوزبیک پاک کرده... بقزوین آمدم..." age.; s. 12.

⁸² Rumlu; Ahsenü't-tevârih, s.1180.

⁸³ age.; s.1180-1182. Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 64.

teslim alacaklardı. Safevî ordusu bölgeye yardım getirene kadar Özbekler çoktan Horasan'ın bu iki önemli beldesini ele geçirmiş bulunuyorlardı. Meşhed ve Herat şehirlerinin kısa sürede düşmesinde yerel halkın Özbeklerle bitmek bilmeyen savaştan yorgun düşmeleri ve zaten kurak bir coğrafyada yer alan Horasan'ın şehirlerinin uzun bir kuşatmaya yetecek doğal kaynaklara sahip olmamaları da etkili olmuştu.⁸⁴

Gelişmeler Şah Tahmasb'ı Özbek akınlarını durdurmak için 1530'da yeni bir Horasan seferine çıkmaya mecbur bırakmıştı. İskender Bey'e göre Safevîler Herat civarına 70.000 kişilik kalabalık bir orduyla gelmişlerdi.⁸⁵ Bu rakam Câm Muharebesi'nde bulunan Safevî ordusundan daha kalabalıktı. Ordunun mevcudu, soruna kesin bir çözüm getirilmek istendiğini ortaya koymaktadır. Şah Tahmasb Özbeklere gözdağı vermek amacıyla ordusuna gösterişli bir resmigeçit dahi düzenlettirmişti.⁸⁶ Ancak Safevî ordusu Özbek ordusuyla karşılaşmadan eli boş dönecekti. Çünkü Özbekler Câm Muharebesi'nden aldıkları dersle geri çekilmişler ve Safevîlerin Horasan'dan dönmelerini beklemişlerdi. Şah Tahmasb bunun üzerine son çare olarak Safevî hanedanından kişilerin Herat'ın başına vali olarak atanması tedbirine başvuracaktı. Böylece bölge halkının devletin varlığını daha yakından hissetmesi ve şehzadenin emrine bırakılan kuvvetlerin olası bir Özbek saldırısına karşı meseleye daha hızlı karşılık vermesi sağlanacaktı. Bu doğrultuda Herat 1530'da Özbeklerden geri alınınca şehrin idaresine şahın kardeşi Behram Mirza atanmış ve yanına belli miktarda kuvvet bırakılmıştı.⁸⁷ Tüm bu girişimlere rağmen Horasan'daki Safevî-Özbek mücadelesi devam etti ve Şah Tahmasb'dan sonra Şah Muhammed Hüdabende ve Şah Abbas dönemlerinde de -yaklaşık bir buçuk asır- etkisini sürdürdü.

Câm Muharebesi'nin taraf olmayan üçüncü aktörler üzerinde de etkisi bulunmaktaydı. Şah Tahmasb savaştan sonra komşu devletlere elçi yollayarak zaferi müjdelemiş ve bu kapsamda Özbeklere karşı ittifak hâlinde olduğu Bâbürlü Devleti'nin kurucusu Muhammed Zahiraddin Bâbürlü'e Dîv Sultan adında bir elçi yollayarak zaferi duyurmuştu. Bâbürlü Şah, Safevî elçisinden savaşa dair aldığı bilgileri Baburnâme adlı eserinde yazdırmış, burada Şah Tahmasb'ın toplar yerleştiği savaş arabaları ve tüfekçilerle "Rum usulü" bir taktik uygulayarak savaştan galip geldiğini dile getirmişti.⁸⁸ Bâbürlü Şah'ın Rum usulü diye vurguladığı tabur cenginden bahsetmiş olması savaşta başarıyı getiren bir uygulama olarak söz konusu taktiğe dikkat çektiğini gösteriyordu. Taktikten "Rum usulü" diye bahsetmesi de sözü edilen savaş yönteminin Safevîlere Osmanlılardan geçtiğinin bilincinde olduğunu ortaya

⁸⁴ Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s.65. Kalkaşandî; Cogrâfyâ-yı Târihî-yi İrân Der Karn-ı Nohom-i Hicrî, s.102.

⁸⁵ Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s.66.

⁸⁶ İhsân İşrâkî; "Arz-i Sipâh-i Şah Tahmasb ve Mukâyese-yi Ân bâ Arz-i Sipâh-i Uzun Hasan-ı Akkoyunlu", Berresihâ-yı Târihî, 52 (1353), s. 133,135-143.

⁸⁷ Türkmen; Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, s. 67.

⁸⁸ Babur; Baburnâme, s. 576.

koymaktaydı. Nitekim Bâbü Şah'ın kendisi de bu harp usulünü ordusunda tatbik eden hükümdarlardan biriydi. Câm Muharebesi'nden iki yıl önce yaşanan Pânîpet Muharebesi bunun en bariz örneğiydi.⁸⁹

Sonuç

Câm Muharebesi, Safevî ve Özbeklerin Horasan'da hâkimiyet kurma mücadelesi sonucu yaşanmıştır. Safevîler Horasan'ı İran'ın doğudaki bir uzantısı olarak görmüşler, Meşhed gibi Şiilerce kutsal bir şehrin burada yer alıyor olması nedeniyle bölgeyi Özbeklere terk etmek istememişlerdir. Özbekler ise eskiden Timurlu Devleti'ne ait olan toprakları kendilerinin doğal genişleme sahası olarak gördüklerinden geçmişte Timurlulara ait olan bu bölgeyi ellerinde tutmak azminde olmuşlardır. Bu amaçla Şah İsmail zamanında kontrolü kaybettiği Horasan coğrafyasını geri alabilmek için bölgeye sürekli akınlar düzenleyip Safevî direncini zayıflatmaya çalışmışlardır. Özbeklerin bitmek bilmeyen saldırıları, Safevîlerin bölgedeki egemenliğine zarar verdiği için Şah Tahmasb bölgeye güçlü bir ordu sevk ederek büyük bir zaferle Horasan'daki problemi kökünden çözmek ihtiyacı duymuştur. Düşmanla gireceği çarpışmada siyasi hedefine uygun kesin bir zafer kazanabilmek için de ordusunu ateşli silahlarla donatmış ve daha önce Safevî ordusu tarafından uygulanmamış yeni taktik yöntemleri tatbik etmek istemiştir. Câm Muharebesi, bu bakımdan Safevîlerin Çaldıran yenilgisinden çıkardıkları dersler doğrultusunda ateşli silahların gücünü meydan muharebesinde ilk kez denedikleri savaştır denebilir.

Safevîlerin taktik açıdan yenilikçi yaklaşımlarına karşın Özbekler savaştan galip gelebilmek adına daha geleneksel yöntemlere başvurmuşlar, teknoloji yerine dinî saikleri kullanarak askerlerini Şiiilere karşı yapılacak bir savaşın cihat sayılacağı propagandası yapmışlardır. Tüm bu unsurlar dikkate alındığında Câm Muharebesi hem askerî teknoloji ve taktik hem de dinî öğeler kullanılarak iki tarafın birbirine üstünlük sağlamaya çalıştığı çok yönlü bir savaş olarak değerlendirilebilir.

Câm Muharebesi, Safevî ordusunun bir meydan muharebesinde ilk defa tabur cengi taktiğini uyguladığı ve ateşli silahları en geniş kapsamlı şekilde sahaya sürdüğü savaştır. Şah Tahmasb bu taktik düzenle geleneksel Türk askerî teşkilat modeline uygun süvari sınıfına dayalı bir orduya karşı zafer kazanmış ve Özbeklere ağır kayıplar verdirmiştir. Muharebeye bu açıdan modern yöntemlerin geleneğe karşı üstün geldiği ve ateşli silahların kullanılarak üç katı kalabalık bir rakibe karşı üstünlük sağlandığı bir harp nazarıyla bakmak mümkündür.

⁸⁹ Bâbü Şah bu savaşta aynı taktiği uygulamış Üstad Kulı Han ve Rûmi Mustafa adlı topçular ordunun öne saflarında arabalar üzerine yerleştirilmiş darbzen toplarıyla tahkimat kurup düşmanı buradan ateş altına almışlardı. age.; s. 470.

Câm Muharebesi sonuçları itibarıyla irdelendiğinde ise sahada kazanılan zaferin stratejik bir üstünlüğe evrilememiş olduğu da görülmektedir. Nitekim Özbekler savaştan mağlup çıkmış olsalar bile Horasan'da tehdit arz etmeye devam etmişlerdir. Bunun sebebi de bölgenin coğrafi açıdan Safevîlere uzak, Özbeklerin yaşadıkları memleketlere ise yakın olmasıdır. Horasan'ın Safevî zaviyesinden bakıldığında oldukça uzun bir mesafede yer alması Safevî ordusunun bölgeye intikal etmek için uzun bir yürüyüş yapmasını gerektirmiş bu da bölgeye istenilen zamanda müdahale edilmesini zorlaştırmıştır. Safevî ordusu 1528'de Horasan Seferi'ne çıktığında menziline ulaşabilmek için Elburz Dağlarının güney yamaçlarından ilerleyen en kestirme ve arazi açısından en sorunsuz yolu takip etmeye çalışmıştır. Bu yol kuzeydeki Gilan ve Mâzenderân'ın geçit vermeyen sık ormanlarıyla güneydeki tehlikeli Kevir Çölü'nün tam arasından geçen geniş otlakları ve bol su kaynaklarıyla çevrili arazileri barındıran bir güzergâhtır. Fakat ordu bu yolla bile Mayıs ayında ayrıldığı başlangıç noktası Kazvin'den muharebenin yapılacağı yer olan Câm mevkisine Eylülün sonlarına doğru yaklaşık beş ayda varabilmiştir.

Özbekler Câm Muharebesi'nden sonra Safevîlerin askerî üstünlüklerini kabul etmişler, onlarla açık arazide bir meydan muharebesine girmekten çekinmişlerdir. Bu bakımdan Safevîler için Çaldıran Savaşı ne anlama geliyorsa Özbekler için de Câm Muharebesi'nin aynı anlamı taşıdığı söylenebilir. Muharebe bu bağlamda Özbekleri Safevîlere karşı mücadelede rekabet tarzlarını değiştirmeye itmiştir. Nitekim Özbekler bu tarihten sonra Safevî ordusunun bölgeye gelmesiyle geri çekilmiş ve hasmı döndükten sonra saldırıya geçerek Horasan şehirlerini kuşatmaya ve bölge halkının kaynaklarını kurutmaya yönelik yıpratma savaşı taktiklerini uygulamaya başlamışlardır.

KAYNAKLAR

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat; Safevi Devleti Tarihi, Yason Yayınları, Ankara, 2014.

BABUR, Gazi Zahîreddin Muhammed; *Baburnâme (Vekayi)*, çev. R. R. Arat, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2006.

BLACK, Jeremy; Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, çev. Y. Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

CHASE Kenneth; 1700'e Kadar Ateşli Silahlar Tarihi, çev. Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

DAFTARY, Farhad; Şii İslam Tarihi, çev. A. Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.

DİHHODÂ, Ali Ekber; *Lugatnâme-yi Dihhodâ*, Cilt VI, VII, IX, XI, Muessese-yi İntişârât ve Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1998.

EMİNİ-İ HEREVÎ; Emîr Sadreddîn İbrâhîm, Fütûhât-ı Şâhî (Târîh-i Safevî Ez Âgâz Tâ Sâl-i 902 H. K.), Haz. Doktor M. N. Nasirî, Muessese-yi Çâp ve İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran, 1383.

FLOOR, Willem; Safavid Government Institutions, Mazda Publishers, California 2001.

GAFFÂRÎFERD, Abbâskulu; Revâbıt-ı Safeviye ve Özbekân (913-1301 H. K.), Muessese-yi Çâp u İntişârât-ı Vizâret-i Umûr-i Hârice, Tahran, 1376.

HACKER, Bart; “Mounted Archery and Firearms: Late Medieval Muslim Military Technology Reconsidered”, Vulcan, 3 (2015).

HANDMÎR, Emîr Mahmûd; Târîh-i Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî (Zeyl-i Târîh-i Habîbü’s-siyer), haz. Doktor Muhammed Ali Cerrâhî, Neşr-i Gostere, Tahran, 1370.

HAYRENDÎŞ, A.-TEBRÎZİNİYÂ TEBRÎZÎ, M., “Topçibaşı Der Asr-ı Safevî Ez Fensâlâr Tâ Mensebdârî”, Pijûhişhâ-yı Ulûm-i Târîhî, 11/2 (1398).

HEREVÎ, Emîr Mahmûd b. Handmîr-i; İrân Der Şah İsmâil ve Şah Tahmasb-ı Safevî, Haz. G. Tabatabâi Mecîd, İntişârât-ı Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Efşâr, Tahran, 1390.

HÜSEYNÎ, Hurşâh b. Kubâd; Târîh-i İlçi-yi Nizâmşâh, Haz. Mohammed R. Nasirî, Encomen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran, 1379.

İŞRÂKÎ, İhsân; “Arz-i Sipâh-i Şah Tahmasb ve Mukâyese-yi Ân bâ Arz-i Sipâh-i Uzun Hasan-ı Akkoyunlu”, Berresihâ-yı Târîhî, 52 (1353).

KALKAŞANDÎ, Ahmed b. Ali; Cogrâfyâ-yı Târîhî-yi İrân Der Karn-ı Nohom-i Hicrî, çev. M. Üzzüveyri, Merkez-i Esnâd ve Târîh-i Diplomasi, Tahran, 1380.

KARADAĞ ÇINAR, Gülay; Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı’nın Tesiri (1524-1630), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2011.

KAZVÎNÎ, Yahyâ b. Abdullatif-i; Lubbu’t-tevârih, Haz. M. H. Muhaddis, Encomen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran, 1386.

PARKER, Geoffrey; Cambridge Savaş Tarihi, çev. F. Tayanç, T. Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

RUMLU, Hasan Big-i; Ahsenü’t-tevârih, Cilt II, Haz. A. Nevâi, İntişârât-ı Esâtir, Tahran, 1389.

SÜTÇÜOĞLU, Okay; Türk Topçuluğunun ABC’si 14.-19. Yüzyıl, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2023.

ŞAH TAHMASB b. İsmâil b. Hayderiü's-safevî; Tezkîre-yi Şah Tahmasb, İntişârât-ı Şark, Tahran, 1363.

TÜRKMEN, İskender Bey Münşi-yi; Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî, Cilt I, çev. Ali Genceli, Haz. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

TÜRKOĞLU, İsmail; “Şeybânî Han”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 39, İstanbul, 2010.

YAŞAROĞLU, M. Kamil; “Muharrrem”, TDV İslam Ansiklopedisi, C 31, İstanbul, 2010.